

Недялка Караджова–Маркова

*“Малката
приятелка”
на Яворов*

София • 2016

“Майката приятелка” на Яворов

© Недялка Караджова–Маркова, автор
© Издателство “7 Лъча”, 2016

София, www.7rays.bg
ISBN 978–619–90333–9–5

Две хубави очи

Две хубави очи. Душата на гете
в две хубави очи; – музика – лъчи.

Не искат и не обещават те...

Душата ми се моли,
гете,

душата ми се моли!

Страсти и неволи
ще хвърлят утре върху тях
булото на срам и грях.

Булото на срам и грях –
не ще го хвърлят върху тях
страсти и неволи.

Душата ми се моли,
гете,

душата ми се моли...

Не искат и не обещават те! –

Две хубави очи. Музика, лъчи
в две хубави очи. Душата на гете.

Мейо Анарели, 1906 г.

Въведение

Мекстът, който предлагаме на Вашето внимание, е спомен на нашата майка Недялка Караджова-Маркова за нейната съученичка и най-близка приятелка Минка Тодорова – сестра на писателя Петко Ю. Тодоров и голямата любов на поета Пейо Яворов. Едва пробудилата се, жадна за живот, обич и щастие девойка, е обречена да завърши трагично и много рано живота си, покосена от бича на епохата – туберкулозата. Минка споделя любовта на поета, но тяхната взаимност остава докрай платонична, неосъществена като съпринадлежност. В замяна на това е обезсмъртена в перлите на Яворовото творчество, които остават и до днес ненадминати шедьоври в любовната лирика на български език.

Няколко кратки биографични данни за авторката.

Недялка Караджова-Маркова е родена на 20 януари 1891 г. в Габрово като второ дете в семейството на Дянко Караджов. Завършва гимназиално образование в девическата гимназия в София, а след това следва славянска филология в Софийския университет. Преди Балканската война се обучава за медицинска сестра в курс, организиран от Червения кръст, и е наградена като отличничка. Същия курс завършват и двете ѝ сестри Ватка и Марина. По време на войната трите сестри Караджови постъпват доброволки – медицински

сестри, наричани тогава самарянки. Впоследствие Недялка Караджова става учителка по български език и литература в девическата гимназия в Плевен. Прекратява учителството си след края на Първата световна война, когато се омъжва за плевенския адвокат Георги Марков. Двамата съпрузи имат четирима синове. Семейството преминава през тежки изпитания в превратностите на българската историческа съдба през ХХ век. Днес ние, единствени останали живи от четиримата братя и вече на преклонна възраст, в залеза на собствения си живот, публикуваме спомените на майка ни за Минка Тодорова, тъй като – по закъснялата оценка на литературоведи и писатели – те са вълнуващ литературно-исторически документ за лица, събития и, преди всичко, за духа на онази вече твърде отдалечена епоха. Самите спомени имат своя биография, която ще представим на читателите си в следващите редове.

Дружбата на майка ни с Минка Тодорова започва от първи гимназиален клас, където през есента на 1904 г. класната наставничка г-ца Друмева въвежда високото и стройно момиче с буйна тъмнокафени коса и топли тъмнокафени очи под дълги мигли, които придават на лицето ѝ особен чар. Класната представя на класа новата им съученичка и я поставя на чина до майка ни. Следващите три и половина години двете девойки седят на един чин и между тях се установява искрено, от нищо непомрачено приятелство. Тук трябва да подчертая, че майка ни решително възразяваше срещу наложилото се от Михаил Кремен и други автори изопачено представяне на Минкиното име като Мина. Никой никога не я е наричал приживе така –

нито близките ѝ, нито учителите, нито съученичките. Тя е била винаги Минка. Тя е девойче, момиче. Ония, които упорстват да я наричат Мина, вероятно си въобразяват, че по този начин, представяйки я като по-зряла жена, придават по-впечатляващ облик и женственост на любовта ѝ с Яворов. Минка Тодорова няма нужда от подобен “грим”. Чувството ѝ към поета е обичта на едва пробудилата се за живот първа младост и тя трябва да остане такава в представите на ония, които засягат драмата и трагедията на живота и любовта ѝ към поета.

Искреното приятелство между двете момичета трае до последния ден от живота на Минка и е било изразено в огромен брой писма, в които тя споделя с приятелката си всичките свои вълнения, тревоги, мъките и тормоза, на които е била подложена в своя кратък живот до последния си ден и час. За съжаление всички тези писма, съхранявани от Недялка в две големи картонени кутии, са били изгорени от нейната майка, когато в София научават причината за смъртта на Минка – туберкулоза, и факта, че по настояване на лекарите нейният ковчег е бил закован – никой да не може да докосне тялото на вече покойното младо момиче, тъй като и мъртва тя представлява заплаха за пренос на заразата.

Днешните млади, избавени благодарение на стрептомицина и постиженията на медицината през втората половина на миналия век, могат да се учудват на този факт, могат да осъждат нашата баба за нейната постъпка. Те нямат представа какво бе туберкулозата в нашата младост и в младостта на поколенията по това време. Тя беше бич, смъртоносен бич за юношите

и особено за девойките. Тя не подбираше бедни, богати, хубави или не, умни или посредствени; тя косеше наред! Неслучайно съдбата на засегнатите от туберкулозната зараза и обречени на близка смърт девойки и млади жени е вдъхновила някои от най-големите творци на музикалното и литературно творчество да създадат вълнуващи образи: Мими от “Бохеми” на Пучини, Виолета от “Травиата” на Верди, както и образите на Виктория – героинята на Хамсун, и Патриция от “Трима другари” на Ремарк, бяха образи, които дълбоко вълнуваха всички млади по онова време. Аз, Дянко Марков, признавам пред днешните млади, че тогава се чувствах задочно влюбен във всяко туберкулозно момиче. Споделям това с читателите, за да почувстват поне малко от малко вълненията и тревогите на младостта и на обществените среди от онова вече толкова далечно време.

Светъл спомен от ранната си младост и дружбата с Минка Тодорова майка ни пази и цени; и желае да го направи достойние на българската духовна общественост. Поривът да остави това свидетелство идва у нея още непосредствено след трагичния край на Лора. Тогава обществената реакция е извънредно силна, но най-често в широкия обхват от пренебрежение и несправедливост към Минка: *“Това буржоазно дете никога не е обичало истински Яворов”* (Екатерина Каравелова) до венцехвалене на Лора, както и клеветническа кампания срещу поета: *“Човекът Крачолов е убиец!”* – заглавие в един от престижните столични ежедневници. Майка ни съзнава, че като започваща учителка в плевенска гимназия тя е още твърде млада и без достатъчно житейски опит, за да бъде съдник на лич-

ности и отношения от висок обществен ранг. Тогава тя само нахвърля основните моменти на своите спомени, а публикуването им оставя за в бъдеще.

През 1935 г., когато се навършват 25 години от смъртта на Минка, майка ни решава, че това бъдеще вече е дошло. Систематизира своя труд и го представя на професора от Софийския университет Михаил Арнаудов, когото помни от студентските си години, за оценка и съвет относно евентуално публикуване. След прочитането му той дава следната оценка: *“Работата Ви е извънредно ценна като единствено свидетелство от най-близък човек на Минка, при това великолепно написана. Ще трябва да види бял свят!”* Следва обаче вледеняващ съвет: *“Но не ще се намери издателство, което, докато е жива госпожа Екатерина Каравелова, ще рискува да си навлече нейната отмъстителна ненавист, ако дръзне да го издаде. Ще чакате, г-жо Маркова, ще чакате по-благоприятен момент!”*

Такъв благоприятен момент обаче няма да настъпи още четвърт столетие. След няколко години избухва Втората световна война, последвана от драматичните и трагични събития след 9 септември 1944 г., когато е убит баща ни Георги Марков. За литература, за издаване на спомени в семейство Маркови не може и да се мисли. Но в края на 50-те години на миналия век нараства интересът към личността, творчеството и трагедията на българския поет Пейо Яворов и започват да се появяват нови публикации. След като излиза *“Романът на Яворов”* с автор Михаил Кремен, близките на майка ни и нейни връстници, които знаят за дружбата ѝ с Минка Тодорова, упражняват настоятелен натиск върху нея да издаде своите спомени, за да

противопостави истината за любовта между Минка и Яворов на опитите тази любов да бъде представена в невярна светлина.

Майка ни допълва спомените си, като отговаря и оборва неверните твърдения на Михаил Кремен, с което нейната творба добива по-голям обем. Придружена от своята по-млада сестра Марина Караджова-Попова (съпруга на академик Методий Попов), майка ни отива в редакцията на списание "Септември" и представя своя труд. По това време (1963 г.) главен редактор на списанието е бележитият комунистически поет и литературен критик Христо Радевски. Майка ни си позволява да изрази желание, ако в редакцията преценят трудът ѝ да бъде съкратен, това да стане съгласувано с нея, тъй като има някои моменти, които тя не би желала да бъдат пропуснати при публикацията на нейния спомен за Минка. Христо Радевски любезно посреща двете възрастни жени и казва на авторката да остави работата си, за да бъде прегледана от редакционната колегия, и след седмица да заповяда отново; ако се налага съкращение, това ще стане съгласувано с нея. Когато следващата седмица майка ни отива, вече сама, Радевски я посреща усмихнат и просто разтопен от благосклонност: *"За никакво съкращение не може да става дума, другарко Маркова! Вашият спомен е най-автентичното свидетелство за любовта между Минка Тодорова и Пейо Яворов. Това е литературно-исторически документ и той ще бъде изцяло публикуван! Ние сме Ви благодарни, че ни го предоставяте."*

Когато споменът на майка ни под заглавие "Малката приятелка" на Яворов" (този израз е взет от писмо на поета до Минка от гр. Нанси, Франция, през есента

на 1906 г.) се появи изцяло публикуван¹, това беше един от най-щастливите мигове в живота ѝ.

Седмици и месеци след публикацията майка ни беше посещавана от студенти по литература, от млади вече учители, литературни критици, които искаха да научат нещо повече от онова, което съдържаше публикацията в “Септември”. Дори беше устроена среща на майка ми в Софийския университет със студенти и преподаватели по литература, с които тя сподели и допълнителни подробности от живота и дружбата си с Минка.

От това време мина половин век. Публикацията в “Септември” остана единствена, а неизвестността на авторката, естествено, не можеше да събуди траен интерес към нейната творба. Тя е вече библиографска рядкост.

Кое е най-ценното в литературно-историческия документ, какъвто са спомените на майка ни според оценката на професор Михаил Арнаудов и Христо Радевски?

Преди всичко – неоспоримото свидетелство за характера на обичта между Минка и Яворов, която остава докрай само в духовен и душевен план. Тази спонтанно пламнала взаимна любов не е благословена за двамата. Но тя е благословение за нас, които живеем, обичаме и страдаме с езика свещен на нашите деди, защото ни е дарила чистотата и блясъка на “Две хубави очи”, “Не бой се и ела!”, “Пръстен с опал”. Публикацията на тези стихове обаче, които близките на Минка вярно преценяват, че са посветени ней,

¹ Сп. “Септември”, год. XVI, кн. 3, март 1963 г., стр. 195-218.

предизвиква конфликт между нея, от една страна, и родителите и братята ѝ, от друга. Този конфликт не стихва до последния миг от живота на още непълнолетната девойка и изпълва преброените ѝ от съдбата дни с нестихваща болка и незаслужено душевно терзание.

Спомените на майка ни разкриват детайли от възникналия конфликт в семейство Тодорови. Минка обича родителите си, обича братята си и не иска да им причинява мъка. Но тя повежда борба в защита на своята обич, в защита на своя избраник. Дълго време Минка се надява, че ще успее да промени отношението на близките си, но те остават непреклонни в своята нестихваща омраза. До края на краткия си живот крехката телесно, но силна духом девойка води неравна битка на два фронта: срещу ненавистта на близките си в отстояване правото на избор, правото си на обич и щастие, и срещу коварната болест, която я води към смъртта. Минка губи битката и на двата фронта. Но драмата на нейната борба и трагедията на края ѝ ни изпълват с възмущение. Заслуга на майчините ни спомени е, че те представят тази непозната драма по един неповторим и неоспорим начин.

Друг важен момент в спомените на майка ни е противопоставянето ѝ на Михаил Кремен срещу опитите му в неговия основен труд да причисли Минка и Яворов към своя мир, към своя свят, морал и разбиране за красотата и достойнството. Минка не може да бъде приравнявана към Лора, както и Яворов – към М. Кремен. Те са коренно различни. Любовта на Минка към Яворов и любовта на Яворов към Минка е любов-дарителка, любов, която нищо не иска за себе си, а е готова

всичко да дари на своя избраник, на своя любим:

“Знай, че ти на всяка крачка, хиляди пъти можеш да ме пожертваш и аз нямам право и няма да взема това за несправедливост... защото зная, че твоето щастие зависи само от теб.”

Поразително е, че до тази житейска мъдрост, до това великолепие на чувството стига едно едва навършило 17 години момиче.

На другия полюс е любовта на Лора към Яворов, на Михаил Кремен – неразкрита напълно, но съвършено явна, към Лора: това е любов алчна, която иска да обсеби изцяло избраника си, да обсеби цялото му съществуване, телесно и духовно, любов-унищожителка, която ревнува дори от отдавна мъртвата си предшественичка.

В края на 1908 г. здравословното състояние на Минка рязко се влошава. След операция от гноен апендицит раната ѝ не зараства и тя е принудена да ходи често за превръзки в клиниката на д-р Сарафов. Изчерпала силите си в битка на двата фронта, девойката взема съдбоносно решение: да скъса всякаква връзка със своя любим за един немалък период от време – тя сама го определя на две години – в който никакъв контакт да няма между двамата. Решението е взето. На 18 юни 1909 г. на една от пейките в Борисовата градина при последната среща между Яворов и Минка те решават: две години пълна раздяла; след две години на 18 юни 1911 г. на същата пейка в същия час – 8 ч. вечерта, те ще се срещнат, за да решат – окончателна раздяла или завинаги заедно до края на живота им.

Този продължителен срок на раздяла не е избран от Минка случайно: след две години тя ще бъде пълнолетна, ще може сама да решава своето бъдеще, без да се чувства задължена да следва решенията на своите родители и братя. В този двегодишен период тя вярва, че ще склони баща си да я изпрати във Франция, за да завърши образованието си в прочутия университет Сорбоната. Това е отдавнашна мечта на Минка. Двегодишната ѝ раздяла с любимия човек не я гнети, в себе си тя е уверена. Ако Яворов приема раздялата, тя не ще се противи, защото иска преди всичко неговото, а не своето щастие.

Но смъртта бърза. Тя срокове не признава. След редуващи се като в антична трагедия моменти на радост и покруса, здравословното състояние на Минка рязко се влошава. Зимата на 1909/10 г. в Париж, където Минка, заедно с най-младия си брат Никола, е пристигнала с надежда да получи престижно образование, е влажна и кишава. Туберкулозната инфекция минава в атака. Минка е принудена да прекъсне следването си и постъпва на лечение в специализирания санаториум Бриен на брега на Ламанша, но подобрение не настъпва. Яворов научава твърде късно за състоянието на любимата си. Успява все пак да се добере до далечния атлантически бряг буквално в последните часове от живота на умиращата и моли майка ѝ и брат ѝ Петко – някога негов най-близък приятел, да му позволят свиждане. Но отново получава отказ. В закования по нареждане на лекарите ковчег на вече мъртвата той не ще може да зърне за последен път лицето ѝ, преди да я отпратят към вечното ѝ жилище.

Предоставяме на читателя вълнуващите страници

на майчините ни спомени за “малката приятелка на Яворов“, за да станат достояние на днешната българска общественост, особено на младите, пред които живо ще се разкрие един отминал, непознат и почти неосезаем за тях свят. Тези спомени са не само най-автентичен източник за любовта между Минка Тодорова и Пейо Яворов по оценка на двама полярно противостоящи в идейно-политическо и естетическо отношение български творци на словото (проф. Михаил Арнаудов и поета Христо Радевски), а същевременно и истинска школа за възпитаване на обич-дарителка у младежта. **Те са още и свидетелство за това как силната, чиста и всеотдайна обич, неполучила естествената си реализация, стимулира творческа енергия и пориви и превръща неосъществената мъжествена еротика в музика, светлина, молитва.**

Братя Маркови:
Полковник о.з. Дянко Марков
Проф. д-р биол. н. Георги Марков
2016 г.

“Малката приятелка” на Яворов

Интересът към живота, личността и творчеството на Яворов в последните няколко десетилетия все повече се засилва. Обнародвани бяха много статии, писма, извадки от дневници, спомени.

За съжаление в някои от трудовете се чувства известна преднамереност и се срещат неправилни тълкувания. Наред с искреното желание у мнозина да допринесат за разкриване на сложната личност на поета, има редица неточни твърдения, които засягат най-вече отношенията на Яворов и Лора и правят всевъзможни догадки около тях. Авторите на такива произведения доскоро не споменаваха почти нищо за истински голямата и чиста любов на поета; за друг един женски образ, който според признанията на самия Яворов “помага на добрия дух в душата му” и за който той казва в писмото си до любимата девойка от 4 януари 1908 г.: *“Може би никога женски образ не е вдъхвал толкова обаяние, може би никога очи на девойка не са грели с толкова чистота.”*

Това е образът на неговата “малка приятелка” – Минка¹ Юрдан Тодорова, сестра на писателя П. Ю.

¹ Нито аз, нито някоя от съученичките ни я е наричала Мина. Името “Мина” ми е чуждо, като че ли се отнася за някой чужд и непознат човек. В училище я извикваха “Тодорова Мария” – както е кръстена. – Б.а.

Тодоров, “най-силната и чиста любов, що преживява Яворов” (Боян Пенев, “Яворов и Ленау”).

Любовта на Яворов към Минка Тодорова се оказа не само благотворна за “духа” на поета, но и извънредно плодотворна за неговото творчество.

В писмото си от 7. I. 1908 вечерта до Минка Яворов пише:

“... Погледни, моя радост, погледни работата ми от две години насам. Ако не беше ти, щеше ли да съществува тя в този вид, който има. И ако тя съдържа нещо ценно в себе си, не дължа ли аз всичко на тебе? Без да го съзнаваш сама, ти не си ли упражнила върху мене едно всесилно влияние?”

Доскоро малцина знаеха нещо за тази любов, а – още по-малко – за девойката, която вдъхнови поета за най-хубавите любовни стихотворения в българската лирика.

На тържествената вечер в зала “България” по случай 40 години от смъртта на Яворов дочух разговора на младежите, седнали зад мен. Току-що беше рецитирано стихотворението “Две хубави очи”. Младежите, оказаха се студенти, питаха: “За кого е писал Яворов тези стихове?” Когато свърши четването, приближих се до тях и им заговорих. Жадно ме слушаха те и ме изпратиха далеч, за да научат повече подробности.

“Защо не напишете тези неща?” – ме запитаха младите почитатели на Яворов.

Всъщност още през 1935 г., по случай 25-годишнината от смъртта на Минка, бях приготвила за печат

тези приятелски спомени, но по независещи от мен причини така си и останаха ненапечатани. Посъветвана бях тогава да ги оставя за по-късно, тъй като Христо Тодоров, вторият брат на Минка, беше още жив и можеше да възникнат неприятности.

И така, ето вече половин век нося в душата си незабравимия спомен за моята най-близка и скъпа съученичка и приятелка от ранната младост, Минка Тодорова, която със “своята кристална чистота” и “две хубави очи” – дълбоки, меланхолни, в които като че ли бе съсредоточена мъката на целия свят, вдъхнови големия наш поет не само за прекрасни лирични творби, но и за първата му драма “В полите на Витоша”.

Нейният образ дълбоко се е запечатал в съзнанието ми, а някои моменти от толкова краткия ѝ, но богат и разнообразен с преживелици живот така са се врязали в паметта ми, че и днес тя сякаш оживява пред мен, като пробужда в душата ми същите чувства, които съм изживяла преди повече от половин век.

~ ~ ~

И днес, след толкова много години, виждам тънкото, високо, израснало не за възрастта си момиче, с тъмнокестеняви, големи, хубави и тъжни очи, с дълги плитки, малко бледничко, тихо и смирено да влиза заедно с класната ни наставница г-ца Друмева в първите дни на септември 1904 в нашата паралелка.¹

¹ На стр. 96 от “Романът на Яворов” Кремен неправилно посочва, че Минка била завършила IV гимназиален клас в родния си град Елена. – Б. а.

Защо ли класната ѝ посочи в този момент да седне на чина до мен и можехме ли ние да предположим тогава, че ще прекараме неразделно на един чин цели три и половина години като ученички от IV до VII клас на гимназията? Направи ми силно впечатление още тогава бледността на миловидното лице, хубавата кестенява, вълниста гъста коса, слабичката за възрастта фигура и тъжните хубави очи. За какво тъгувахте в тази още ранна възраст? – За родния ли далечен град, сгъстен в подножието на гордия Балкан, за доста възрастните ли вече родители, от които за пръв път невръстната още девойка – дете – се отделяше?...

Ето, влиза в класа ни новият учител по алгебра Миндов. Той чете имената на ученичките. Когато Минка става при произнасяне на нейното име, той, старият учител, добродушно се усмихва: “А, ние се познаваме вече.” Тя му е направила силно впечатление със знанията си при приемния изпит, какъвто бе положила, понеже идваше от непълно училище в Елена.

Отлични ученички и двете, живеещи по-късно в съседство, ние бързо се сближихме и станахме неразделни – още повече и поради това, че тя, с нежното си здраве, често боледуваше и отсъстваше от училище, и аз като нейна приятелка трябваше да ѝ показвам пропуснатите уроци. Със своята доброта, кротост, нежност, интелигентност и мило и любезно държане към всички Минка скоро стана любимка и желана гостенка на цялото наше семейство. Колко много я обичаше майка ми! А и самата Минка обичаше топлата, задушевна атмосфера, която майка ми умееше да създава в разговорите си с нея. Доста затворена и някак тъжна за възрастта си, тя оставаше чужда за повечето

съученички и не вземаше участие в техните игри и лудории. А те обясняваха съвсем погрешно държането ѝ към тях – с гордост. Минка искрено и сърдечно се привързва към мен, за да стана по-късно най-близката и може би единствената довереница на нейната дълбока и трагична любов към Яворов.

През 1904 – 1905 г., като ученичка в IV кл., тя живееше у вуйчови си – Н. Михайловски. А когато Петко Тодоров се завърна в България след дългогодишния си престой в Германия и бе назначен през септември 1905 г. за секретар на Народната библиотека, Минка се премести да живее при семейството му. В дома на брата си тя попадна изведнъж в среда на писатели, артисти, професори, между които изпъкваха Пенчо Славейков, Яворов, д-р Кръстев. Тази среда не можеше да не окаже влияние върху развитието на младата девойка. Като разполагаше с богатата библиотека на брата си и с книгите, които той често ѝ носеше от Народната библиотека, както и с неговите съвети и упътвания, любознателната петокласна ученичка бързо разшири своите познания и надмина много от връстниците си.

Минка декламираше хубаво. Много от стихотворенията на Яворов, и не само посветените на нея, както и някои от писмата му, тя знаеше наизуст и често ги рецитираше с чувство и задушевност пред мен. За това допринасяше също приятният и нежен тембър на гласа ѝ. На една училищна забава в V кл. това тъй тъжно наглед момиче можа да предаде с неподражаем хумор духовитата “Ода на празната кесия” от Петко Славейков! Още я виждам как разгръща старата, дълга, ушита от платно празна кесия и как я поразклаща при думите:

Стара познайнице, моя празна кесийке,

.....
*Вредом, виж, ходят доктори разни,
но дето видят кесии празни,
ни един доктор не се вестява.
А туй показва къщата здрава.*

Минка ми е разказвала, че е декламирала това стихотворение в домашна обстановка и пред Пенчо Славейков, който тогава изразил възхищението си както от творчеството на своя баща, тъй и от изпълнението на невръстната девойка.

Тя пишеше хубаво, имаше хубав стил. Това личи, между другото, и от писмата ѝ. През 1906 г., когато тя бе в VI кл., Ал. Балабанов напечата в издаваното тогава от него списание "Художник" нейното стихотворение в проза "Силует" с инициали М. Ю. Т-ва. Минка ми разказваше, че брат ѝ Петко се сърдил на Балабанов, защото без негово знание го е напечатал. Едно такова ранно излизане на литературното поприще, според него, могло да "замае главата" ѝ.

Едно основно качество на Минкиния характер бе скромността ѝ – в облекло, държане и изобщо във всичко. Скромността ѝ отиваше дотам, че ние – нейните съученички – дълго време не знаехме, че тя е сестра на известния вече млад български писател – П. Ю. Тодоров, и го научихме съвсем случайно. В IV кл. в час по български Минка се противопостави на една ученичка, която настояваше, че собственото име на писателя е Пею. В подкрепа на твърдението си Минка едва тогава ни разкри, че тя е сестра на писателя. Също така за напечатаното в "Художник" стихотворение в проза

малко от съученичките научиха, и то много късно.

Помня друг един момент. Ученички сме в VI кл. в началото на есента 1906; седнали сме до масата в стаята ми. Тя – плаха и смутена – иска да ми довери нещо, но се срамува от мен и се бои, как ще посрещна аз тази изповед. Отдавна вече ми правеше впечатление голямата промяна у нея: тя беше станала още по-меланхолична, замислена, разсеяна – дори и в клас. Предавам буквално думите ѝ, които може би на мнозина днес, след повече от половин век, ще се сторят сантиментални:

“Обещай ми, Недялке, че след като чуеш изповедта ми, ти няма да ме смяташ за развалено момиче, че твоите приятелски чувства към мен не ще се променят и ти ще останеш пак моя приятелка.”

Уверих я, че нищо не е в състояние да помрачи чувствата ми, и тя ми разкри тайната си. Смаяна от изненада и вълнение, аз слушах Минкиния разказ за взаимната любов между нея и Яворов и за трагедията, която изживяваше девойката в семейството си. Накрай Минка ме запита: *“Сега не ме ли смяташ за развалено момиче и ще ми останеш ли приятелка?”*

Според думите на Минка, Яворов я вижда за първи път една вечер в дома на Петко Тодоров през есента на 1905 г. Тя сушела разплетената си коса край печката. В миг, за да я предпази от изгаряне, преметнала я напред. Пред образа на това хубаво същество у Яворов, според признанието му по-късно пред Минка, минава мисълта – *“Вчерашно дете, пък и то знае вече да кокетира”*...

За дълбокото преживяване на поета тази вечер говори стихът:

*Очите ти са звездни небеса.
Косата ти е здрачния воал
на късна вечер, твоята коса!*
(“Ела”)

Прекрасният образ на невинната и чиста, ненавършила още шестнадесет години девойка не е могъл да не поразии самотната, поетична душа и пламенното въображение на младия, едва двадесет и осем годишен, но вече известен като голям поет Яворов.

Когато човек чете писмата им, остава изненадан от сходството в мисли и изрази. Взаимното им влияние е просто поразително. На много места ти се струва, че говори Яворов вместо Минка, на други – че Минка вместо Яворов.

Яворов:
*Ела свидетелствуй – в мрачна безнадеждност
как чезна за доброто, как му вярвам аз;*

Минка (в писмо до Петко):
*“Аз вярвам само в доброто в моята душа
и то ще ме изведе на правия път.”*

Не е чудно тогава защо тази девойка възбуди най-хубавото в душата на поета. Никак не ме учудва онова молитвено настроение и състояние, в които поетът винаги изпада пред нея и на които дава израз в своите стихотворения и писма. Но бих желала това да се

почувства и разбере поне от тези, които занапред ще има да разкрият не само поетичното богатство на Яворов, но и неговата сложна, противоречива, способна за възвишени пориви и чувства душа.

Това благоговейно настроение намира израз още в първото Яворово стихотворение, посветено на Минка, написано на 25 март 1906 г. под заглавие “Благовещение” и изпратено ѝ същия ден:

*Прохладен лъх от ангелско крило,
о ангел, о дете,
зефирен лъх от ангелско крило
сред зной облъхва моето чело;*

Молитвеното настроение е намерило най-силен израз в стихотворението “Две хубави очи”, написано малко по-късно от “Благовещение” и изпратено ѝ също в ръкопис:

*Две хубави очи. Душата на дете
в две хубави очи; – музика – лъчи.
Не искат и не обещават те.
Душата ми се моли,
дете,
душата ми се моли!*

Същите чувства Яворов е изразил в немерена реч и в писмото си от 4. I. 1908 г., което изпраща на Минка заедно със стихотворението “Молитва”. В това стихотворение, печатано по-късно, той моли духа на майка си да бди над тях. И писмото, и “Молитва” Минка знаеше наизуст.

Аз се запознах с поезията на Яворов чрез Минка. От нея научавах най-хубавите му стихотворения, още непечатани, изпращани ѝ в ръкопис. А когато в 1907 г. излезе сбирката му “Безсъници”, тя ми донесе един екземпляр.

По това време – есента на 1905 и началото на 1906 година – Яворов беше близък приятел на Минкиния брат Петко. Но скоро увлечението между 28-годишния известен вече поет и 16-годишната девойка се превръща в дълбока и чиста любов. На 25 март 1906 г. той ѝ разкрива чувствата си и изпраща цитираното вече стихотворение “Благовещение”, заедно с едно писмо. По-късно Минка ми е разкривала съдържанието на това писмо. В него Яворов разкриваше душевното си състояние в ранната сутрин на празника, при звъна на камбаните, оплакваше се от страхотната самота, описваше непреодолимото си желание да бъде с нея и мъката от непостижимостта на този копнеж. Все пак на този ден поетът е у Петкови, вижда я и ѝ доверява чувствата си. От този именно ден започва кореспонденцията помежду им.

Пет дена след признанието на Яворов Минка му се обажда с карта от Елена, където си беше отишла за великденската ваканция. С картички отговаря все още и той. Но когато тя се връща в София, Яворов започва да ѝ праща, освен цветя, и стихотворенията, вдъхновени от нея. Така се зареждат едно след друго “Две хубави очи”, “Вълшебница”, “Ела”, “Сън” и др. Те бяха по-късно обнародвани в кн. VI–VII на сп. “Мисъл” – юли 1906.

Много скоро обаче чувствата между двамата, поради външни обстоятелства, се обърнаха в безрадостна,

истински трагична, ограничена почти само в писма, лишена от срещи и разговори любов, която по този начин остана почти платонична до края на краткия и безрадостен живот на Минка. Сам Яворов в писмото си от 5. XII. 1907 г., печатано в сп. "Септември", XII. 1954 г., пише:

*"Ето всъщност повече от година и половина,
откакто не сме се спрели един пред друг."*

Като излизахме понякога на разходка с Минка из боровете над Борисовата градина (сега Парка на свободата), ние често срещяхме самотния и замечтан поет, обикновено по главната алея близо до входа на градината. Един поздрав, една бегла, едва доловима усмивка – това бе всичко. И днес се питам, защо той никога не се спря, защо не заговори? Дали не бе страхът от "доброжелатели", които ще съобщят това на близките ѝ, у които омразата към поета бе пунала вече дълбоки корени?

На няколко пъти Минка изказа желание да ме запознае с поета, но поради стеснителността си никога не се реших да се доближа до Яворов. Веднъж-дваж по нейна молба я придружих до Народната библиотека, където работеше той по това време. И въпреки желанието ѝ да вляза с нея при него, отказвах. Това бяха редки случаи след някои бурни сцени между Минка и близките ѝ, когато тя чувстваше нужда да сподели с него преживяното.

Кореспонденцията между двамата се засили през лятото на 1906 г., когато Минка отново замина за Елена. По това време Яворов се готвеше за командировка

във Франция. И Минка искаше да замине и продължи образованието си във Франция, но на това се противопоставиха двамата ѝ по-възрастни братя: честата кореспонденция между Яворов и сестра им беше привлякла вече тяхното внимание. В есента на 1906 г. Яворов отпътува за Франция, без да успее да се види с Минка – въпреки силното желание за това и у двамата. От Франция той ѝ се обади отначало с няколко картички – една – изпратена до гимназията, а друга – чрез Петко.

За първи път Яворов нарече Минка “моята малка приятелка” в една картичка от Нанси – есента на 1906 г.

“Защо не се обажда моята малка приятелка?” – пита Яворов в тази картичка. По това време близките на Минка престават да ѝ предават картичките, получавани в къщи. Едно затворено писмо на Яворов до Минка предизвика големи неприятности между нея и двамата ѝ братя. Описвайки в най-черни краски поета пред своята сестра, те сполучиха да изтръгнат от нея обещание да скъса с Яворов. За това обещание Минка после горчиво се разкайва и обвинява братята си:

“Преди две години сполучихте с големи гюрюлтии да изтръгнете обещание у мен, че няма да се интересувам повече от човека, който бил такъв и такъв. И ето подир 8 месеца си позволих да наруша това обещание и сама да отида при същия човек, от когото, въпреки запрещението, се интересувах и който единствен се интересуваше за мен. Направих го, защото това бе моя лична нужда.”

“Но защо така изведнъж всички променят отношението си към Яворов? – се пита нежната и неопитна девойка. – Но нали Яворов доскоро бе приятел на брат ми; нали Петко му посвети своята идилия “Епилог”?”

На нея и през ум не минава истинската причина на тази внезапна омраза към поета. Тя не може да си представи, че певецът на “волна младост и любов”, авторът на “Мечкар”, чиято героиня, като се вслушва само в гласа на своето сърце, напуска всички близки, бащин дом и родно село, за да отиде с любимия – циганина мечкар; че този същият певец на “волна младост и любов” ще се ръководи от класови предразсъдъци, когато се отнася до чувствата на сестра му.

Изненадана и силно развълнувана от това, което братята ѝ говорят за Яворов, Минка отчаяна му пише само:

“Постарайте се да ме забравите. За мен всичко това бе ново. То развълнува отдъно моята още несформирована душа.”

В същото писмо тя го моли да унищожи писмата ѝ. Въпреки забраната, скоро кореспонденцията помежду им се подновява и продължава, но предизвиква страшни недоразумения и смут у Яворов. Той не може нищо да разбере, защото Минка не му съобщава за неприятностите в къщи, създадени от неговото писмо, и за клеветите, с които е обсипан той от близките ѝ. Сестринската ѝ обич не ѝ позволява да изложи Петко пред Яворов, а го защитава, че той нищо не ѝ е говорил за него. Като не може да разбере причината за настъпилата промяна в обичаната девойка, Яворов

си обяснява, че някой юнкер или гимназист го е изместил.

“Умната главица“ – Яворов израз – въпреки своята младост се отнася критично към всичко, задълбочава се в себе си, анализира, обмисля и по това време му пише:

*“Не мога да си дам сметка, що ще излезе от
всичко това. Аз съм толкова млада, а Вие
сте поет.“*

В химическия кабинет сме в часа по химия. Разсилният извиква Минка при директора.

“Кого имате в Нанси?“ – я пита той.

“Приателя на брат ми; поета Яворов“ – отговаря уплашената девойка.

Името на големия вече поет и известен борец за свободата на Македония, чийто син е и самият директор, внушава такова голямо уважение у благородния и добър наш директор д-р Паунчев, че той не се възползва от директорското си право да разпечата и прочете писмото, а го подава запечатано на развълнуваната Минка. С въздишка на облекчение се завръща тя в кабинета.

– Какво има? – питам я тревожно аз.

– Писмо от Яворов – прошепва тя. – Ох, защо ми го изпраща в гимназията?

В това писмо, в което е написано и стихотворението “Мечтата ти е очарована робиня“ – по-късно названо “Пръстен с опал“ – Яворов известяваше на Минка, че е изпратил в редакцията на “Мисъл“ пет стихотворения с мото от нейното писмо “Не мога да си дам сметка...”

под заглавие “Писма”¹. Този цикъл излезе в кн. IX на “Мисъл”. Нова, още по-голяма от предишната буря от негодувание у близките на Минка предизвика този цикъл, когато те научиха за кого се отнасят стихотворенията и мотото.

От този ден за Минка настъпиха в семейството дни и нощи на страшен натиск. Христо се сърди дори на д-р Кръстев, задето ги е поместил в списанието, и в самозабравата си сипе укори и клевети срещу поета и неговата поезия. Отново двамата братя – Христо и Петко – настояват пред Минка да тури край на отношенията си с Яворов и да прекъсне всякаква кореспонденция. Изведнъж всички нейни близки се противопоставят категорично на тези връзки. Особено непримирими бяха майката и Христо. Грубите семейни сцени, денем и нощем, при повод и без повод, не стихват. Самотна сред своите, далечна и чужда на тях, неразбрана от никого, огорчавана и оскърбявана, Минка непоносимо страдаше. Всъщност тя никога не се е чувствала близка в средата на семейството си. Двамата ѝ по-големи братя, значително по-възрастни от нея, още от ранна младост са били изпратени в чужбина, а родителите си, доста възрастни вече, тя не можеше да чувства близки. Колко често ме е облажавала, с болка на душата, че имам сестри и млада майка, която чувствам като приятелка и довереница.

Посред тежката семейна атмосфера на укори, нападки и клевети, единствен най-малкият ѝ брат, Никола – дали поради природна доброта и по-близка

¹ Това са стихотворенията: “Мечтата ти е...”, по-късно озаглавено “Пръстен с опал”, “Обичам те въздушно нежна”, “Мечта – заглъхнала пустиня”..., “Не бой се и ела”, вж. сп. “Мисъл” г. 1906, кн. IX. – Б. а.

възраст до Минкината, или поради по-голяма напредничавост във възгледи и схващания, – застава смело на нейна страна, като запазва и по-раншните си чувства на симпатия към Яворов. До късно през нощта, след бурни сцени, по собствените думи на Минка пред мен, той се разхождал с нея из града, за да я успокои. Отначало, когато ѝ забранили всякаква кореспонденция с Яворов, Никола поел и тежката служба да им предава писмата. Но когато близките научили това, категорично му забранили. С голяма благодарност, признателност и сестринска обич към него Минка неведнъж ми разказваше за неговото отношение към нея и Яворов.

На този нежен брат бе съдено да бъде при нея в последните месеци на живота ѝ и със своите трогателни братски грижи да облекчава последните ѝ дни.

Яворовите писма и стихотворения Минка грижливо криеше от близките си – за най-сигурно в обвивките на учебниците си. Уплашена, тя издърпва веднъж от ръчичките на малкия Данчо, първото момченце на Петко, учебника си по френски, в обвивката на който са били скрити наскоро получени писма и стихове от Яворов.

В това време Яворов продължава да живее в Нанси със смут и тревога в душата си, понеже не може да разбере причината за настаналата промяна в семейство Тодорови. Едва през декември 1906 г. той научава от писмо на д-р Кръстев истинската причина за тази промяна:

“Аз не мислех, че любовта ми към Минка съставлява някаква обида за вашата къща

*или че ще бъда погледнат може би като
някой развратител от най-долна проба“ –
пише той веднага на Петко.*

Дълбоко оскърбен и огорчен, Яворов връща писмата на Минка от Нанси и моли брат ѝ Колю да поиска от Минка неговите и му ги върне.

Кореспонденцията временно е прекъсната, Яворов е далеч, но въпреки това не стихват укорите и клеветите срещу този, който отдавна бе вече достигнал висините на българската поезия и чиито най-хубави стихове се знаеха не само в градовете, но и в затънтени села на родината.

Отчаяно се бори младото момиче против заплахите на семейството си и геройски защитава правото си да обича, правото си на лична свобода, като брани от нападките и клеветите и този, комуто е вече подарила сърцето си.

През средата на април 1907 г. Яворов се завърна от Нанси в София. Сега за Минка настъпиха още по-тежки дни. Изложена на наблюдение и строг контрол, лишена от възможност да се вижда с Яворов, тя страшно се измъчваше. Според думите ѝ пред мен, не я пуцали никъде, освен у дома; “в теб само имат доверие“ – казваше ми тя. Но довчерашното кротко, покорно, примирително и послушно момиче се бореше с една неподозирана дотогава у него упоритост и твърдост за спасение на обичта си и за защита на любимия. Като разчитаха на нейната голяма привързаност към родители и братя, близките ѝ, особено Христо, прибягнаха към заплахи:

“Ще минеш през труповете на мама и тати“ – бяха

честите им закани.

“Дори през трупа ми да мине, пак няма да му дам сестра си” – често повтаря Христо.

Борейки се с родители и братя, от една страна, увлечена дълбоко в поета, от друга, разколебана във вярата си в него поради клеветите и укорите, лишена от възможността да се среща с Яворов, от него да черпи утеха и кураж и разбере самата истина за онова, което ѝ вгълпяваха, Минка беше изпаднала в страшно раздвоение. Като я гледах така измъчена, често ѝ казвах:

– Ти не го обичаш достатъчно, затова така безропотно и болезнено се вслушваш в заплахите и съветите на близките си.

Предавам буквално нейните думи:

– Не, не! Обичам го, разбери ме поне ти. Но аз не искам да градя щастие то си върху нещастие то на другите. Не искам да мина през труповете им, за да отида при него.

Тези мисли се бяха дълбоко врязали в нейното съзнание.

– Не разбираш ли, Минке, че това са само заплахи от тяхна страна? Като ги поставиш пред свършен факт, ще се примирят и ще ти простят.

И в този момент я виждам пред себе си: вървим двете по бул. “Цар Освободител” (сега “Руски”) към градината и говорим пак за Яворов, както почти винаги, когато сме само двете. Тя енергично отблъсква обвинението ми.

– Е, тогава какво мислиш? Вие и двама страшно се измъчвате от това раздвоение и колебание, от тези недоразумения...

Тя свива рамене и само повтаря:
– Не виждам какъв ще бъде краят.

С дълбоко прозрение Яворов във второто стихотворение от цикъла “Писма” – “Обичам те” – бе доловил този край:

*Обичам те – въздушно нежна, в нежна младост
като на ангела сънят.*

.....

*Обичам те, защото се усмихваш – кротка
пред застрашителна съдба.*

Тази застрашителна съдба, доловена от Яворов в кротката усмивка на нежната девойка, скоро се превръща в трагична и довежда неизбежно до фатален край. В тези стихове само с два епитета Яворов разкрива едни от най-характерните черти на Минка в ранната ѝ младост – нежността и кротостта ѝ.

В желанието си да я отврати и отдели от Яворов, Петко – който горещо обича единствената си сестра, – рисува пред нея моралния лик на поета от недалечното му минало в най-черни краски. Ефектът от това обаче е напълно обратен. Момичето запитва брат си:

“Даже да е вярно всичко, което ми казваш за него, не мислиш ли, че едно голямо чувство може да го прероди?”

Каква вяра и какво дълбоко разбиране на силата и въздействието на една голяма любов у едно толкова младо момиче! Вярата в прераждащата сила на таква чувство Минка ще е черпила не само от дълбините на любещото си сърце, но и от вдъхновените песни и

писма на поета, в които той разкрива именно благотворното въздействие от нея и пробуждането на най-хубавите и светли чувства в неговата душа:

*Ела свидетелствуй – в мрачна безнадеждност,
как чезна за доброто, как му вярвам аз;
ела свидетелствуй, колко топла нежност
душата ми опази в тоя леден мраз;
свидетелствуй още лудата безбрежност
на моята любов...
("Аз бой се и ела")*

Потвърждение на това намираме във всички стихотворения на поета, вдъхновени от Минка, както и в запазените откъси от Парижкия дневник.

Без сама да подозира и очаква Минка, тази нейна вяра в силата и благотворното влияние на голямата любов вдъхновява брата ѝ да напише най-хубавата си драма "Змейова сватба", посветена на Минка. В тази драма Петко Тодоров възпроизвежда именно отношенията и чувствата, създали се между сестра му и Яворов. Така нежната и вярваща в доброто девойка става вдъхновителка не само на Яворов, а и на брата си. Две драми в българската литература – "Змейова сватба" и "В полите на Витоша", написани почти по едно и също време, са плод на вдъхновението у двама съвършено различни по темперамент и схващания писатели, вдъхновение, възникнало от голямото чувство и вяра у това младо същество.

Но нито "певецът на волна младост и любов", нито вторият брат, бъдещ професор по философия, искат да разберат девойката. Тя – доскорошната обичана

сестра – се превръща в техни очи в “лицемерно, притворно, лъжливо, егоистично същество”, а клеветите срещу поета не стихват.

“Той те обича заради богатството ти, което за кратко време ще прахоса. Ти си увлечена в поезията му, а не в самия него.”

Често я запитвах:

– Но защо е тази омраза, това озлобление у братята ти към Яворов?

Минка винаги ми даваше един и същ отговор:

– Миналото му – македонски четник – разликата във възрастта.

Всъщност тази разлика във възрастта съвсем не беше толкова голяма. Напротив, една по-голяма разлика във възрастта не пречеше на близките ѝ да искат да я видят омъжена, според думите на Минка и на нейни далечни роднини от Елена пред мен, за богатия еленски лекар и роднина, д-р Момчилов, или за един доцент, загинал по-сетне в Балканската война.

Колкото до четничеството в Македония, то можеше само да увеличи обаянието от поета, готов да даде живота си за поробения народ.

Най-силен аргумент против Яворов оставаше “лошото му минало”, което непрекъснато ѝ натрапваха в съзнанието и което при все това не я уплаши и не ѝ повлия да скъса с него. Въпреки желанието ми да разбера нещо по-конкретно за това “лошо минало”, благородното момиче, в стремежа си да защити Яворов, никога не ми съобщи нещо определено. Всъщност Яворов до известна степен сам си бе виновен за създаването на тази “слава”: от всичко, което ми е известно, мога да заключа, че той нерядко е обичал да разказва

пред познати разни измислени преживелици, да ги заблуждава и може би да се забавлява с това. Дали и то не е било своего рода “творчество”? В това отношение Яворов ми напомня Хамсуновия герой в “Мистерии” – Нагел. Между другите измислици е и разказът на Яворов, че е извършил нещо подобно на стореното от Витанов, един от героите в драмата му “Когато гръм удари”. Изглежда, че добродушният Петко е вярвал на всичко, което му е разказвал Яворов, и после е използвал тези съчинени истории, за да очерни поета пред сестра си.

“Не е вярно, че аз обичам в Яворов само поета, само поезията му.”

“Аз обичам човека такъв, какъвто го познавам, какъвто той сам се е разкрил пред мен. Може, може за другите да е лош; за мен той е най-добрият, най-прекрасният, най-човечният” – ми казваше Минка.

“Помисли, Недялке, може ли да бъде лош човекът, който тъй силно обича майка си, смъртта на която той понесе тъй тежко; човекът, който със своето любещо братско сърце прави такива жертви за близките си! Обичам благородната му душа; обичам го такъв, какъвто го познавам.”

Михаил Кремен, покрай някои други неточности в съчинението си “Романът на Яворов”, греша и в обрисовката на моралния и физически образ на Яворов. На няколко места той изтъква, че Яворов бил “грозен” и “прегърбен”. Не е вярно нито едното, нито другото, както не е верен и моралният образ на поета, обрисуван от Кремен. Във високата фигура на Яворов, слабо

приведена, в това особено мургаво лице със замечтан, премрежен и същевременно дълбок поглед имаше нещо напълно индивидуално, което още от пръв поглед се хвърляше в очи и за най-ненаблюдателния. Това не беше човек, когото можеш да срещнеш на всяка крачка и да отминеш, без да го забележиш. От Яворов се излъчваше странен чар. Като се прибави и “топлият, мек, хубав и приятен” глас – качество, което всичките му познати отбелязват, талантът и най-последно – деликатните му обноски към всички, ще се разбере действителната сила на този своеобразен чар. Кремен отбелязва, че според думите на Райна, жената на Петко Тодоров, и Минка отначало не харесвала Яворов, и описва какво именно не му харесвала. Никога пред мен Минка не е казвала, че не харесва външно Яворов. Ако това, което Кремен съобщава по този въпрос, е вярно, смятам, че това е било маневра от нейна страна, за да заблуждава близките си.

Но Кремен греши не само в цялостната обрисовка на Яворов. Той греши също и по отношение на Минка. Като изхожда от един малък цитат от Минкино писмо до Яворов, Кремен прави твърде прибързани и неверни изводи и открива сходство между Минка и Лора Каравелова, в писмата на която среща подобни изрази. Изобщо, на много места Кремен се опитва да търси и намира сходство между двете – нещо, което не отговаря на истината. Ако наистина може да се говори за някакво сходство, то е, че и двете са обичали Яворов. От израза в Минкино писмо “Но ти нели си мой, само мой?” – какъвто израз намираме и в Лорини писма, – Кремен заключава, че с това Минка се нареждала “в категорията на ревнивките” и ако се омъжила за Яво-

ров, щяла “да тръгне по същия път, по който и Лора”. Смятам, че като е имал пред себе си писмата и на двете, в които писма толкова ясно личи разликата помежду им, такова твърдение е съвсем необосновано.

В продължение на близо шестгодишната ни дружба с Минка никога не долових ревност у нея. Тя не ревнуваше дори от една наша млада тогава поетеса, за която Минка знаеше, че Яворов ѝ помага със съвети и упътвания в творчеството ѝ.

Не мога да премълча и друго, според мене, заблуждение на Кремен. Отнася се до стихотворението “Стон”. От посвещението, турено от Яворов на това стихотворение “На Лора” и датата отдолу на стихотворението – “август 1906 г., Драгалевски манастир”, Кремен създава цяла легенда около написването му и преживяванията и чувствата на Яворов. Но той забравя, че това посвещение и дата Яворов туря много по-късно от напечатването на “Стон” – чак през 1914 година, малко преди смъртта си, когато поетът преглежда за ново издание “Подир сенките на облаците”. Ако “Стон” е писано за Лора, защо Яворов не направи посвещението си много по-рано, а едва в 1914 г. Яворов посвещава и цялата сбирка на Лора. Следва ли от това, че всичко писано там се отнася все за нея. Все по онова време Яворов посвещава на брат си Атанас стихотворението “Великден”, но от това никой не заключава, че то е писано тъкмо за него. Следила съм всичките сбирки на Яворов. До появата на “Романът на Яворов” всякога съм мислила и съм била убедена, че “Стон” е писано също за Минка. А и по съдържание и настроение “Стон” има много общо с някои писма на Яворов до Минка от това време – особено в една от

трите картички от 13. XI. 1906, изпратени ѝ от Нанси:

*“Аз Ви обичам! Душата ми е наранена и аз
страдам – тѣй силно... Аз бих желал да Ви
притисна до гърдите си, да изплача душата
си и да умра.”*

И така, нито миналото, нито четничеството, нито възрастта на Яворов не можеха да бъдат причини за озлоблението и омразата към поета. Съвсем другаде се криеше истинската причина за това. Със своите отживели предразсъдъци семейството на Минка не можеше да се примири с един неравен в социално отношение брак.

По това време Минка замечта да стане учителка в Македония, със скритото желание да се отдели от опекунството на близките си. Това нейно желание, продиктувано главно от стремежа ѝ да извоюва своята лична свобода, беше обаче неосъществимо – не само поради рязката съпротива, която то щеше да предизвика у близките ѝ, но и поради крехкото ѝ здраве.

След тежката операция от гноен апендицит в началото на 1908 г. то се влоши още повече. От тази болест тя заболя тежко още през ноември 1907 г. Апендицитът беше рядка болест по онова време и странно, Минка не прояви никакъв страх, никаква загриженост от предстоящата операция. На 7. I. 1908 г. тя постъпи в клиниката на д-р Сарафов за операция. В същото време аз лежах в къщи много тежко болна от скарлатина. Когато оздравях и бе вдигната 40-дневната карантинна, първата ми грижа бе да посетя Минка в дома на Петкови, гдето тя продължаваше да лежи болна, за-

щото раната не се затваряше. И сега я виждам всред белите завивки и възглавници на скромното ѝ легло в още по-скромната малка, почти мрачна стаичка, едно бледо и слабо видение с хубави очи и коса. А до краката ѝ почива бебето – второто момченце на Петко, Колю. Седнала до леглото ѝ, аз я гледам с болка, а тя говори, говори – как от страх пред близките си е изхвърлила през прозореца цветята, които Яворов ѝ изпратил в клиниката. А бонбоньерата от него подарила на сестрите в клиниката. Тогава тя не е могла да заблуди близките си, че тези цветя и бонбони са от мен поради моето боледуване по същото време, както се опита да ги заблуди по-късно, по повод пръстена с опал, подарен ѝ от Яворов.

Раната на Минка не зарастваше. Тя продължаваше да лежи. Дори и когато почна да ходи, раната все още не беше затворена и девойката често ходеше в клиниката за превръзка. Но макар и в такова болестно състояние, ние двете не прекратихме нашите обичайни разходки сред боровете. Силно впечатление ми правеше нейната безгрижност, апатичност, дори небрежност към нежното ѝ здраве. По това време – началото на януари 1908 г. – тя напусна училището. Почти всеки следобед, като по-свободна вече, Минка идваше у дома, понякога и с малкия Данчо. Контролът и наблюдението над нея от страна на близките ѝ бе станал още по-суров.

През лятото на 1908 г. – мисля, преди някакво замисляване за Македония – Яворов подари на Минка един хубав пръстен с опал. Сбогувайки се с нея и предавайки ѝ пръстена, Яворов ѝ казва думите, които тя няколко дни по-късно ми довери:

“Според народното поверие опалът носи нещастие. Нека на нас той донесе щастие!”

Не съм забравила още този изящно изработен, с хубава форма златен пръстен с доста голям опал, закрепен не в средата на пръстена, а малко вдясно. Минка го носеше на ръката си и на въпроса на домашните ѝ от кого има пръстена, отвръща: *“Недялка ми го купи с парите от учебниците ми, които ѝ бях оставила да продаде.”* Петко се усъмнява в това обяснение и между двамата се разиграва сцена. Уплашена, Минка изтича още същия ден и ме предупреди за обяснението, което е дала на близките си.

По-късно, през пролетта на 1910 г., когато Яворов включва цикъла “Писма” в сбирката “Подир сенките на облаците”, той озаглавява стихотворението без заглавие “Мечтата ти е очарована робиня” – “Пръстен с опал”.¹ То бе на Минка най-любимото Яворово стихотворение:

*Мечтата ти е очарована робиня
на моята душа, която те зове;*

.....

*Кристално чиста, като висините сини,
намериха те спяща жаждущи мечти –*

¹ Пръстенът с опал, подарен от Яворов на Минка, е носела по-късно на ръката си голямата дъщеря на Христо Ю. Тодоров – Минка, родена след смъртта на Яворовата приятелка и назована на нейно име. И Христовата Минка умира рано, като оставя две невръстни деца. Сега този пръстен се пази у някой от внуците на Христо, вместо да бъде в Музея на Яворов. – Б. а. [Впоследствие пръстенът е даден в музея, но изчезва през 70-те години – бел. ред. на настоящото издание.]

*в съня на твоите шестнадесет години
душа те възжела и похити.*

Често се питам защо след смъртта на Минка Яворов подари и на Лора пръстен с “опали”. Може би отговор на този въпрос до известна степен дава самата Лора в едно свое писмо до Яворов от 9. IX. 1912 г.: “Ако го имах този пръстен още тогава – преди няколко години (к. м.), всичко би било тъй друго, а без него аз бях тъй безпомощна и сама...”

Дори години след смъртта на Минка Лора все още не може да се примири с мисълта, че сърцето на Яворов е принадлежало на друга – на “малката приятелка”, чийто кичур коси в малък медалион поетът пазеше до последните дни на живота си, също тъй, както пазеше и изсъхналите цветя, откъснати от ранния ѝ гроб.

За да турят край на “увлечението” на Минка, както близките ѝ наричаха безрадостната ѝ любов, през лятото на 1908 г. я прибраха в Елена. Колко се мамеха! На “увлечението” не можа да се тури край, но на нейното разклатено здраве при натиска, страданията и тежкия живот, който понасяше с години, наистина приближаваше краят.

Покъртителни бяха писмата, които Минка ми изпращаше по това време от Елена.

“Аз не живея, а мъртвея тук” – често повтаряше тя в много от тези писма.

С тъга ми описваше девойката посрещането на новата 1909 г. в родния си град – последната в родината преди смъртта ѝ. За да направи удоволствие на родителите си, тя се съгласила да отиде на новогодишната

вечеринка. “Посред веселието и развлеченията на другите аз прекарах цялата нощ в тъжен разговор с един интелигентен млад туберкулозен учител” – ми съобщаваше Минка.

Писмата ѝ до Яворов от това време обаче не са пропити с такава дълбока скръб, с каквата бяха нейните до мен, а само една лека меланхолия ги забулва, без да се разкрива трагедията, която изживяваше тя. Навярно Минка не е искала да увеличава с това и неговата мъка.

Разделени, измъчени от колебания и недоразумения, които чрез писма трудно се изглаждат, и у двамата по това време възниква вече мисълта за раздяла.

“Да турим край”, казах по-рано аз; “да турим край”, искаш сега ти. Но нито тогаваш стана раздялата помежду ни, нито сега ще стане. Наистина имало е паузи, но това са били само антракти в нашата трагикомедия; и краят, който искаш ти да турим сега, е само завършек на дадения акт, но не и край...

Но аз зная, че ти не можеш да бъдеш спокоен, не можеш да се примириш, ако аз първа не туря край. И ако ти беше тука, аз щях да се притисна до гърдите ти и щях да слушам бучащата в тях буря, а и ти би чул... сега да турям ли край?...”

(Мисъл от 24. I. 1909 г.)

Упреквана, наблюдавана и непрекъснато огорчавана от близките си, разкъсвана от съмнения и колебания, Минка изпада в безизходност. Особено я беше

наранило писмото на Христовата жена Роза до родителите на Минка, в което между другото тя пишеше:

“Изпратете Минка при нас. При нас тя ще стане добро и послушно момиче.”

Възмутена, Минка ми цитираше в писмо от Елена този израз, като забелязваше огорчено: “Като че ли аз не съм добро момиче”...

“Добро и послушно” момиче според техните разбирания значеше да скъса с Яворов и да се омъжи за този, когото ѝ натрапваха.

От тежкото състояние, в което бе изпаднала, Минка виждаше изход само в едно задгранично пътуване.

“Да се махна от всички и от всичко, далеч от Елена, далеч от България, та макар и да ме намери смъртта там” – ми пишеше тя. Париж ѝ бе отдавнашна мечта. Тя желаше да следва в Сорбоната и получи висше образование в големия културен град. А най-важното, “далеч от всички и всичко” тя смяташе да успокои измъчената си душа и в продължение на по-дълго време да провери чувствата си към Яворов. Защото на 18 юни 1909 г., на последната си среща, двамата си дават обет в продължение на две години да не си пишат и да се не виждат, за да проверят чувствата си. А на 18 юни 1911 г., в 8 и половина часа вечерта, на същата пейка в градината, на която са били при раздялата, те ще се срещнат отново и ще знаят дали това ще бъде последната среща в живота им, или ще се съберат завинаги заедно.

Но на заминаването ѝ в Париж пречат отново двамата братя. Отношенията между тях и Минка още

повече се изострят. Христо настоява Минка да отиде в Дрезден при тях. Всички, макар и да знаят, че Минка е скъсала вече с Яворов, се страхуват да не би и “Черният”, както го нарича майката, да долети във Франция, когато научи, че Минка е там. Но Минка не иска и да чуе да отиде в Германия, и то при Христо. Тя упорито настоява на своето и най-после бащата склонява да я изпрати в Париж заедно с най-малкия ѝ брат Колю. В началото на септември 1909 г. те заминават. За да се избегне обаче една евентуална среща с Яворов в София, родителите и братята ѝ уреждат пътуването през Букурещ, а не през София.

Дори и в Париж Христо продължава да я измъчва и заплашва, като иска тя да се върне в България.

В Париж Минка се радва много късо време на извоюваната си най-после с толкова страдания свобода. Измъчена от дългогодишния натиск от страна на домашните, с разстроена нервна система от преживяното, нейният организъм се оказва лишен от съпротивителни сили срещу коварната болест, която отдавна я дебне. Влагата в Париж след голямото наводнение на Сена през пролетта на 1910 г. е гибелна за крехкия организъм на девойката. Въпреки взетите мерки и братските грижи на Колю смъртта туря край на живота ѝ на 13/26 юли 1910 г. в Берк – плаж на Атлантическия океан, гдето е на лечение. За душевното ѝ състояние в последните дни на живота ѝ най-добре свидетелстват собствените ѝ думи в писмо до Петко от 30 юни 1910 г., само 13 дена преди смъртта:

“Предпочитам перитонита, от който тегля сега, пред неврастенията, която имах в

Елена... Аз като си помисля, че след оздравяването ми нашите ще ме извикат в Елена – желая никога да не оздравявам.“

Макар и да са уговорили да не си пишат и не се срещат до 18. VI. 1911 г., като научава за тежкото заболяване на Минка, Яворов – след дълги пречки от зле настроени към него в Министерството на просветата – заминава за Франция. По едно съвпадение в същия влак пътуват и майката на Минка и брат ѝ Петко.

Пристигнал в Кале, Яворов си записва в бележника влаковете за Берк и запитва телеграфически за състоянието на Минка. Отговорът е: “Мина отива добре. Свиждане невъзможно, понеже ще разтревожи болната. Съжалявам. Тодоров“. Същата вечер, на 8 юли, Яворов праща втора телеграма до Петко:

“В тая върховна минута апелирам към твоето благородство и човещина. – Ако тя е вече въвн от всяка опасност, веднага ще си отида, няма да ви безпокоя. Ако положение то е критическо, заклинам те в нейно име, позволи да дойда да я видя.“

Под предлог, че тя е в агония и може да се разтревожи, на Яворов не позволяват да я види още жива. Но той не може да я види и мъртва – нито в руската църква в Париж, нито на погребението в Бианкур, понеже ковчегът е затворен. Може би така е било по-добре, за да остане запечатан у него само образът на пленителната девойка-дете, която той бе видял за първи път преди четири и половина години.

Като че ли тази нежна девойка бе създадена, за да я срещне Яворов в своя кратък жизнен път, да я обикне, да го обикне и тя, да възбуди най-хубави и светли чувства в сложната душа на поета, да го вдъхнови за безсмъртните му песни, да го вдъхнови дори със смъртта си за първата му драма и да угасне тъкмо в зората на своите 20 години...

Сам Яворов в едно свое писмо до д-р Кръстев от 8.XII.1906 г. ярко подчертава решаващото въздействие, което Минка е упражнила върху творчеството му:

“...Аз не мога да предвидя доколко споменът за последната (т.е. за Минка, б. м.) ще бъде необходим на поезията ми в бъдеще, както тя самата, като жив образ или мечта, ме е вдъхновявала ето вече цели девет месеца. Поменувам необходим образ и вдъхновение – неща, на които старите гърци ще са проникнали всичкия смисъл, за да създадат култа на музата.”

Покрусен от скръб – “може би най-голямата в живота му” по думите на проф. Б. Пенев, – Яворов само няколко дена след смъртта на Минка започва своя философско-поетичен дневник, в който излива мъката си:

*“Аз никога не те пожелах като жена. Аз никога не те погледнах с окото на мъж.
... Аз дишах и гледах чрез тебе. Аз живеях за тебе.
Всяка моя мисъл, всяко мое дело беше от тебе и за тебе...”*

Но постепенно, през време на творческия процес при писане на дневника, той добива облика на драматични сцени. Яворов чувства, че преживяното не може да се предаде нито със стихове, нито с този дневник и пред поетичния взор на поета почват да се редят картини от бъдещата трагедия “В полите на Витоша”. “Още сълзите ми не бяха изсъхнали” – казва той пред проф. Арнаудов, когато му разказва за първите стъпки на работата си върху драмата.

Смъртта на Минка предизвиква дълбок смут у близките ѝ. В спомените си (Яворов архив) Никола Тодоров не скрива, че при завръщането си в Елена са намерили баща си “непознаваем – мълчеше, не говореше нито дума за станалото, но побеля, грохна и вече не се съвзе. Скърбяха всички, че са я съсипвали за любовта ѝ с Яворов, и ненавистта към него се превърна в нежна обич”...

В светлината на отношенията между Лора и Яворов любовта на Минка на пръв поглед и особено за неосведомения изглежда едно младежко “увлечение”, каквото са го смятали впрочем и самите ѝ близки. Може би затова и Екатерина Каравелова, майка на Лора и непримирима противница на Яворов, се изрази веднъж така: “Това буржоазно дете никога не е обичало Яворов.” Това беше през есента на 1912 г., във Военната болница, в каквата беше превърнато по време на Балканската война Военното училище в София и където аз бях постъпила самарянка, понеже занятията в Университета бяха преустановени.

Вярно е, че Минкината любов към Яворов не е стихийна страст на зряла жена. Но това бе чистата, невинна първа любов на ранната младост. **Това бе дълбоко**

и всеотдайно чувство, готово на най-големи жертви за любимия, готово на истинско самоотречение:

“Обичам те с всичката непокътната досега сила на своята душа. Обичам те, както никого няма да обичам.”

“Знай, че ти на всяка крачка, хиляди пъти можеш да ме пожертвуваш и аз нямам право и няма да взема това за несправедливост.”

“Искрено ти казвам, че не бих желала никога да се почувствуваши за мен в нещо ограничен, защото зная, че твоето щастие зависи само от теб.”

За спасението на това голямо чувство Минка – една срещу всички – води няколкогодишна борба, но много нежно се оказа цветето, за да може да устои на големите бури.

Често съм си мислила, нямаше ли да бъде Минка със своите прекрасни качества най-подходяща другарка и спътница в живота на Яворов? Кой знае как щеше да разцъфне неговият талант сред меката и задушевна атмосфера, която тази нежна, умна и предана девойка би могла да създаде на поета. Защото той не бе достигнал още своя разцвет и имаше още толкова много да даде. Но тогавашната сурова българска действителност се оказа чудовищно жестока не само към големия поет, но и към неговата малка приятелка...

Недялка Караджова - Маркова, 1963 г.

Приложения

Murka Magopola

Сестрицата Недялка Караджова

като милосърдна сестра-самарянка по време на Балканската война

(1912 - 1913 г.)

„МАЛКАТА ПРИЯТЕЛКА“ НА ЯВОРОВ

Интересът към живота, личността и творчеството на Яворов в последните няколко десетилетия все повече се засилва. Обнародвани бяха много статии, писма, извадки от дневници, спомени.

За съжаление, в някои от трудовете се чувства известна преднамереност и се срещат неправилни тълкувания. Наред с искреното желание у мнозина да допринесат за разкриване на сложната личност на поета, има редица неточни твърдения, които засягат най-вече отношенията на Яворов и Лора и правят всевъзможни догадки около тях. Авторите на такива произведения доскоро не споменаваха почти нищо за истински голямата и чиста любов на поета; за друг един женски образ, който според признанията на самия Яворов „помага на добрия дух в душата му“ и за който той казва в писмото си до любимата девойка от 4 януари 1908 г.: „Може би никога женски образ не е вдъхвал толкова обаяние, може би никога очи на девойка не са грели с толкова чистота“.

Това е образът на неговата „малка приятелка“ — Минка¹ Юрдан Тодорова, сестра на писателя П. Ю. Тодоров, „най-силната и чиста любов, що преживява Яворов“ (Боян Пенев, „Яворов и Лена“).

Любовта на Яворов към Минка Тодорова се оказа не само благотворна за „духа“ на поета, но и извънредно плодотворна за неговото творчество.

В писмото си от 7. I. 1908 вечерта до Минка Яворов пише:

¹ Нито аз, нито някоя от съучениците ни я е наричала Мина. Името „Мина“ ми е чуждо като че ли се отнася за някой чужд и непознат човек. В училище я извиквах „Тодорова Мария“ — както е кръстена.

~ ~ ~

Класът на Минка Мадарова

от Първа девическа гимназия – София
с учителите си и директора през 1906 г.

Минка е най-високата,
втора отлясно наляво на най-горния ред.

Недялка Караджова е трета отляво надясно
на втория ред отгоре надолу.

Част от тази снимка е използвана за корицата.

Сперво знагогард за мило мило
 зорале изпослано до Дарид
 га не еу номнеде урсе
 ми муса, само за гот
 ми знагогард? Аго гуга
 ел картер га ми муса, но
 класко га ноелукта ел но-
 штомо ел норопентне муге,
 га га не измобити мениорто
 еу само ел оквату и
 екласкид. И ако не стине
 мени роптуго ера и ако
 умово оквита за мекатне
 вјетер га ми намина итат
 спурмаат. Сугуаат, како то мо-
 муре, га ми наму мени гомо
 мени ел и га ми изспентивел
 ноп стп ел а ел ту ми. Мени зорале во
 мени ел а, мени и мени

Тренорова

Негрина Карагочева

Гриво Анапуго и Анрен КХРБ

По ст. Коопус

г г г

*Нощенска картичка,
изпратена от Милка до Недялка*

Препис на текста:

*“Сърдечно благодаря за многото здраве,
изпратено по Даня. Но да не си помислиш,
че ти пиша само за да ти благодаря? Аз
отдавна се канех да ти пиша, но чаках да
посвикна с новото си положение тук, за
да не изпълня писмото си само с охкания
и ахкания. И ако не беше тъй горещо сега и
ако имах охота за писане, щях да ти напиша
цял ферман. Слушай, какво момиче, да ми
напишеш дълго писмо и да ми изпратиш
портрета си. Чу ли?*

Много здраве на майка ти, Ватка и Мара.

Сърдечно ти стиска ръцете: Мина”

Обяснение към текста на картичката

Приложената пощенска картичка е последната писмена вест, която майка ни получава от своята приятелка. Изпратена е от родния ѝ град Елена, където Минка се е прибрала след дипломирането си за завършено средно образование. Това послание е единствено оцеляло като по чудо от двете кутии Минкини писма, които майка ни грижливо е съхранявала и които нейната майка (баба ни Дешка) е изгорила, след като до София е дошла вестта от гр. Бриен, че Минка е починала от остра форма на туберкулозен перитонит и по нареждане на лекарите ковчегът ѝ е бил запечатан, за да не бъде разпространена заразата.

Макар и кратко, съдържанието на пощенската картичка е наситено с изключително ценна информация. За пръв и единствен път (свидетелство на майка ни) Минка сама се подписва **Мина**. И това не е случайно. На подписа в края съответства обръщението „какино момиче“. Минка се осъзнава и държи и близките ѝ да го приемат, че не само по зрелостно свидетелство, а и опитът в предходния стадий на живота ѝ свидетелства за вече придобита житейска зрялост.

От всеки ред на писмото блика самочувствие и оптимизъм, дотогава непознат у девойката. В последната ѝ среща

с Яворов на пейката в Борисовата градина тя му налага двугодишна раздяла за изпитание на техните отношения. След две години, вече и юридически зряла (пълнолетна), Минка ще може сама да решава важните проблеми на своя живот. Тя е убедена, че в Париж не само ще оформи образованието си, но и ще получи изцеление от заболяването, което я гнети. С родителите и братята си тя се е придобрила, най-младият от тях ще я придружи във Франция. Ето защо Минка вижда успех и на двата фронта, на които е воювала досега – постигнала е двугодишно примирие със семейството си и надежда за изцеление от болестта си. Дългото изпитание на чувствата е нейна воля, нейно решение. А след две години на същата пейка в Борисовата градина любимият ѝ поет трябва да обяви своето решение и „малката му приятелка“, която вече няма да е „малка“, ще го приеме, каквото и да е то. Затуй е необичайният оптимизъм на девойката, който блика от картичката ѝ.

Но този оптимизъм е почти като традиционната трагична ирония в античната драма. Защото „малката приятелка“ на големия поет всъщност няма примирие със смъртта. А смъртта бърза и много скоро ще я отнесе в небитието.

С Е П Т Е М В Р И

ОРГАН НА СЪЮЗА НА БЪЛГАРСКИТЕ ПИСАТЕЛИ

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

Млади творци

Николай Казанджиев — Родители, разказ	3
Любен Гройс — Палето изпраща войниците, разказ	8
Ваня Петкова — Кръговрат, Случай в гробищата, Разговор с тялото ми, Думите, Абстрактна любов, Aqua viva, стихотворения	12
Антон Кафезчиев — Край огня, разказ	20
Георги Бранев — Грий, разказ	28
Емил Манов — Бягството на Галатея, роман	32
Добри Жотев — Анамнеза, Възкре- сение, стихотворения	84
Цветан Ангелов — Влюбеният, Зат- ворникът може да бъде честит, стихотворения	90
Анастас Стоянов — Колибри, Зрелост, България, Смерч, Арда, Лъвове, Ще си останем с теб непримир- ми . . . , Завещание на Пол Елюар, стихотворения	92
Анастас Стоянов — Поезия и пунк- туация	104
* * * — Бележка на редакцията	108
Константин Колев — Кукули, разказ	110

3

МАРТ — 1963

ГОДИНА
ШЕСТНАДЕСЕТА

Съдържание на сп. "Септември",
бр. 3 (год. XVI), март 1963 г.

АВСТРИЙСКИ ПОЕТИ

- Ингеборг Бахман — Завладяване на света, Обясни ми, любов!,
Андреас Окопенко — Проза след безумието, Паул Целан —
Фуга на смъртта, стихотворения, прев. Дим. Дублев 117
- Георги Стоянов — Под гърдушката, разказ - 125
Константинос Кавафис — „А мъдрите — онуй, което приближава“,
В пристанището, Рядко предимство, По-често връщай се...,
Градът, стихотворения, превели Ат. Далчев и Ал. Муратов 132
- Джеръм Д. Селинджър — Чудесен ден за банановите риби, разказ,
прев. Васил Попов 136

ЛИТЕРАТУРНИ ПОРТРЕТИ

- Здравко Петров — Ранният Богомил Райнов 150
Атанас Тенев — Поезията на Пеньо Пенев 161

В БОИ ЗА СВОБОДА

- Д-р Георги Добрев Стоев — Шварц — Из „Записките на интер-
бригадиста“, 172
- Д-р Малина Попова — Човек и Космос 184
Н. Караджова — Маркова — „Малката приятелка“ на Яворов 195

НОВИ КНИГИ

- Георги Димов — Към по-специалните въпроси („Съвременност и
майсторство“ от Ефрем Караңфилов) 219
- Иван Пауновски — Между десетте процента („Усмихни се, усмих-
ни се!“ от Васил Цонев) 227
- Ефрем Караңфилов — В дирене на градския човек („Под градско
небе“, разкази от Герчо Атанасов) 229
- Александър Миланов — „Лавка за слава“ („Лавка за слава“, сати-
рична стихосбирка от Максим Асенов) 232
- Григор Марков — Сполучлив дебют („Живот в километри“, повест
от Константин Пасков) 235
- Евгени Михайлов — Трябвало е още малко убедителност („Бедни
роднини“, повест от Петър Бонев) 237
- Ангел Стоилов — Лагуните на поета („Заливи“, стихотворения от
Илия Буржев) 240
- Светла Гюрова — Куазимодо на български език („Животът не е
сън“, стихотворения от Салваторе Куазимодо) 243

ПО СВЕТА

- Бочо Марковски — Писмо от Варшава — Ролята и задачите на
критиката 249

Втора страница от съдържанието на броя.
На стр. 195 са дадени спомените на
Недялка Караджова-Маркова

Съдържание

Портрет на Минка Тодорова и
стихотворението “Две хубави очи” на Яворов ... 3

Въведение от братя Маркови, 2016 ... 5

“Малката приятелка” на Яворов, 1963 ... 17

Приложения ... 52

“Малката приятелка” на Яворов

© Недялка Караджова–Маркова, автор
© Издателство “7 Лъча”, 2016

Предпечат: Ралица Благовестова
Корица: По идея на Майя Маркова

Тираж: 2000 бр.

София, www.7rays.bg
ISBN 978–619–90333–9–5